

Science and Society: Journal of Political and Moral Theory

Vol 33 (2015)

Αξιολόγηση

Οντέτ Βαρών - Βασάρ, Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης: κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων, εστία, Αθήνα 2012 (β' εκδ. επαυξημ. 2013), 260 σελ.

Ιάσων Ξύγκης

doi: [10.12681/sas.10274](https://doi.org/10.12681/sas.10274)

Copyright © 2016, Ιάσων Ξύγκης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Ξύγκης Ι. (2016). Οντέτ Βαρών - Βασάρ, Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης: κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων, εστία, Αθήνα 2012 (β' εκδ. επαυξημ. 2013), 260 σελ. *Science and Society: Journal of Political and Moral Theory*, 33, 232–236. <https://doi.org/10.12681/sas.10274>

ότι ο Dworkin συνεχίζει την παράδοση του πολιτικού φιλελευθερισμού βαθαίνοντάς την ακόμη περισσότερο. Αν ο κλασικός φιλελευθερισμός θέλει να προστατεύσει ατομικά και συλλογικά συμφέροντα, ο φιλελευθερισμός του Dworkin θέλει να προστατεύσει εγγενείς αξίες με νομιμοποιημένο τρόπο μέσω της προστασίας των διαφορετικών (ουσιωδώς θρησκευτικών) πεποιθήσεων περί των

αξιών αυτών. Αποδεικνύει ότι η φιλοσοφία μπορεί και σε καιρούς αποδοχής ριζικού πλουραλισμού αξιών να ενώνει, παρά να διχάζει. Ακόμη και να διαφωνεί κανείς με την επιτυχία του εγχειρήματος που παρουσιάζεται εδώ, δεν μπορεί παρά να αντιμετωπίσει με θαυμασμό το βιβλίο αυτό.

Κώστας Κουκουζέλης

Οντέτ Βαρών-Βασάρ, *Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης: κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων*, Εστία, Αθήνα 2012 (β' εκδ. επαυξήμ. 2013), 260 σελ.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ της Οντέτ Βαρών-Βασάρ είναι ένα βιβλίο για τη γενοκτονία των Εβραίων της Ευρώπης και ιδιαίτερα της Ελλάδας, τις συνθήκες της εκτόπισης και της εξόντωσης, τη μνήμη της, την αποτύπωσή της και την επισημονική της προσέγγιση. Χωρίς να εγείρει ποτέ αξιώσεις μιας συνολικής τοποθέτησης, πολιορκεί το θέμα του υπό το πρίσμα είκοσι κειμένων η συγγραφή των οποίων εκτείνεται στα τελευταία είκοσι χρόνια: αναλύσεις εμβληματικών έργων της στρατοπεδικής λογοτεχνίας (Πρίμο Λέβι, Ζαν Αμερύ, Χόρχε Σεμπρούν) αλλά

και ντοκιμαντέρ, μαρτυριών επιζώντων, ιστορικο-θεωρητικών προσεγγίσεων του Ολοκαυτώματος.¹ Θεωρητικές επεξεργασίες της σχέσης μεταξύ μνήμης και ιστορίας. Διατυπώσεις προβληματισμών όσον αφορά τα προτερήματα και τα μειονεκτήματα διαφορετικών μοντέλων αναπαράστασης της Shoah. Ανασκευή

1. Παραπέμπω εδώ στην πολύ ενδιαφέρουσα γενεαλογία της χρήσης του όρου 'Ολοκαύτωμα' καθώς και στην ανάδειξη του προβληματικού χαρακτήρα των θρησκευτικών του συνδηλώσεων που περιέχεται στο βιβλίο (σ. 158-160). Καθώς η οικονομία του χώρου δεν επιτρέπει μια διεξοδικότερη παρουσίαση αυτής της προβληματικής, όπου κρίνεται απαραίτητη η μονολεκτική αναφορά στη γενοκτονία των ευρωπαϊκών Εβραίων θα γίνεται με τον όρο 'Shoah' (καταστροφή).

των 'επιχειρημάτων' των ρεβιζιονιστών αρνητών της εξόντωσης. Ιστορική έρευνα πάνω στην ιδιαιτερότητα και την πολυπλοκότητα της ελληνοεβραϊκής κοινότητας, των συνθηκών του εκτοπισμού της αλλά και στη συμμετοχή της στην αντίσταση. Αποτυπώσεις της μεγάλης προόδου που έχει επιτελεστεί όσον αφορά τη θεσμοθέτηση της μνήμης της γενοκτονίας από το ελληνικό κράτος, αλλά και κριτική στις εκκωφαντικές παραλείψεις και τις χαρακτηριστικές βραδυπορίες, που δυστυχώς συνεχίζουν να τη διακρίνουν. Όλα τα κείμενα εντός της αυτοτέλειάς τους διακρίνονται από την ικανότητά τους να θέτουν ένα κεντρικό διακύβευμα και ταυτόχρονα να ξεδιπλώνουν ένα εύρος επιμέρους προβληματισμών και ερωτημάτων, καθένα από τα οποία θα μπορούσε να αποτελέσει θέμα ξεχωριστής πραγμάτευσης.

Το εξαιρετικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει το βιβλίο της Βαρών-Βασάρ έγκειται στον τρόπο με τον οποίο τα κείμενα του τόμου διαπλέκονται και συμπύσσονται στη βάση μιας κεντρικής θέσης περί της σχέσης μεταξύ ιστορίας και μνήμης, η οποία διατρέχει ολόκληρο το βιβλίο: 'Αν η μνήμη (συλλογική και ατομική) δεν διασώσει το γεγονός, χάνουμε πάρα πολλές πλευρές του, και από την άλλη αν η ιστορία

δεν τοποθετήσει το γεγονός στο ιστορικό του πλαίσιο και δεν το ερμηνεύσει, αυτό μένει κατά κάποιον τρόπο έωλο, δεν ιστοριοποιείται'. Η ένταση δηλαδή μεταξύ ιστορίας και μνήμης εισάγεται σε μια διαλεκτική σχέση που επανασυνθέτει τους όρους της αντίθεσης ως ανάδυση μιας ιστορικής μνήμης, η σημασία της οποίας εμφανίζεται στα μεσοδιαστήματα και τις κυρτώσεις της αφηγηματικής ροής του βιβλίου, στο ετερογενές εκείνο πεδίο όπου τα νοήματα αντανακλώνται, διαθλώνται, συντίθενται και αναλύονται όπως το φως στην επιφάνεια ενός κρυστάλλου. Ένα λεπτοφυές νήμα συνδέει την ιστορική έρευνα, τις πολυάριθμες βιβλιογραφικές αναφορές, τις αναφορές σε κεντρικούς όρους σημαντικών διανοητών, τις σκέψεις πάνω στη σημασία των χρονολογιών συγγραφής, έκδοσης και μετάφρασης των μαρτυριών των επιζώντων, που αποτελούν τους βασικούς αρμούς του βιβλίου με τη λειτουργία τους άλλοτε ως μέσων και άλλοτε ως σκοπών, άλλοτε ως αιτίων και άλλοτε ως αποτελεσμάτων της διαλεκτικής μεταξύ μνήμης και ιστορίας, υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας, βιώματος και ερμηνείας. Ταυτόχρονα η διαρκής ανάδειξη επιστημονικά τεκμηριωμένων διακρίσεων σε δεδομένα που έχουν την τάση να εμφανίζονται αδια-

φοροποίηση (π.χ. η σκιαγράφηση της γεωγραφίας της εκτόπισης των επιμέρους εβραϊκών κοινοτήτων του ελλαδικού χώρου, η παρουσίαση της ιδιαιτερότητας της σεφαραδίτικης ταυτότητας, η ανάδειξη της εβραϊκής αντίστασης στην Κατοχή, οι νύξεις για τα αποτελέσματα της στάσης των ηγετών των επιμέρους εβραϊκών κοινοτήτων) συνομιλεί διαρκώς με τον τρόπο που αυτές καθόρισαν τη μικροϊστορία συγκεκριμένων ανθρώπων και τους όρους υπό τους οποίους εμφανίζονται ως βιωμένες εμπειρίες στις προσωπικές τους αφηγήσεις.

Τέλος η οικουμενική διάσταση του τραύματος της Shoah αποκτά το πλήρες νόημά της, μόνο όταν διαθλάται στις μαρτυρίες των επιζώντων που μεταμορφώνουν 'τα αντικείμενα της ιστορίας σε υποκείμενα συμβάλλοντας σε μια ιστορία όχι μόνο πλουσιότερη, πιο ζωντανή και σπαρακτική, αλλά κυρίως πιο αληθινή'.² Ακριβώς σε αυτό το σημείο αποκρυσταλλώνεται η στέρεη μεθοδολογική, επιστημονική και πολιτική επιλογή που διατρέχει το βιβλίο από άκρη σε άκρη: η πεποίθηση πως μόνο εκεί όπου τα πράγματα αντικρίζονται στην ποι-

κιλία των όψεών τους και όπου η ταυτότητά τους θεμελιώνεται στη διαφορά και τη διάκριση, μόνο εκεί είναι δυνατόν να εμφανιστούν η εγκόσμια πραγματικότητα και η ιστορική αλήθεια εντός της μη αναγώγιμης πολυπρισματικότητάς τους.

Έτσι η μνήμη και η ανάδυσή της δεν είναι απλώς το θέμα του βιβλίου, ο συνεκτικός αρμός μεταξύ των κειμένων ή το ξέφωτο όπου καταλήγουν ή από όπου εκκινούν τα διακλαδωτά μονοπάτια των πιθανών αναγνώσεών του. Είναι η κατονομασία του τίτλου ενός πάντα/ήδη ημιτελούς βιβλίου, το οποίο δεν έχει συγκεκριμένους συγγραφείς ή αναγνώστες, αλλά ταυτόχρονα δεν σταματά να γράφεται και να διαβάζεται από όλους μας. Υπό αυτή την έννοια, η Βαρών-Βασάρ συνειδητά ανάγει όλα τα στοιχεία που παρουσιάζονται στο βιβλίο της σε μια απείρως πολυπλοκότερη, μη κατονομάσιμη και εντέλει ανώνυμη διεργασία ανάδυσης της ιστορικής μνήμης. Δεν επιχειρεί δηλαδή να αποκαλύψει ένα ήδη προϋπάρχον αυτοτελές νόημα του ιστορικού συμβάντος, αλλά προσδιορίζει τα σημεία προσέλευσής του στο νόημα. Δεν καταδεικνύει την αδιάλειπτη παρουσία ενός υπερϊστορικού προορισμού του νόηματος, αλλά αναζητά υπομονετικά τα διάκενα και τις αντιπαραθέσεις όπου αυτό το νόημα συ-

2. Το παράθεμα από το Thompson P., *The Voice of the Past*, Oxford University Press, Oxford 1988, σ. 99 είναι σε μετάφραση της Ο. Βαρών-Βασάρ.

γχροτείται. Με δυο λόγια εξιστορεί ορισμένους από τους ετερογενείς τρόπους με τους οποίους η μνήμη της Shoah κατακτά αργά, βήμα-βήμα, αλλά σταθερά τον χώρο ορατότητας και σημασίας της. Και η φορά αυτής της εισχώρησης στην ιστορική φωτεινότητα δεν συλλαμβάνεται ως γραμμική αντιπαράθεση μεταξύ μνήμης και λήθης, αλλά ως μια διανυσματική δυναμική όπου μνήμη και λήθη ετεροπροσδιορίζονται αμφιπλευρώς: η ορατότητα καθορίζεται από τα τυφλά της σημεία και ο λόγος από τις σημαίνουσες σιωπές του, αλλά και αντίστροφα αυτό που δεν μπορούμε να δούμε καθορίζεται από αυτό που κάθε φορά βλέπουμε και αυτό που δεν μπορούμε να πούμε από αυτό που κάθε φορά λέμε. Το ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο αυτής της ανάπτυξης δεν αφορά απλώς την απαρτίθιση των συγκεκριμένων, σημαντικότητας, προσπαθειών που έχουν καταβληθεί προς την κατεύθυνση της ανάδυσης της ιστορικής μνήμης, όσο την παρουσίαση της ιστορικής διεργασίας που τις διέπει και τις συνέχει: δηλαδή την επίμονη αλλά και υπομονετική τοποθέτηση των επιμέρους ψηφίδων αυτής της προσπάθειας εντός του ευρύτερου ορίζοντα του ιστορικού μας σχηματισμού και της βαθύτερης κατανόησης των διαδικασιών που συγκροτούν τη συλλογική ιστο-

ρική μνήμη ως τέτοια. Έτσι η αφήγηση δεν περιορίζεται σε μια απλή παράθεση επιστημονικά τεκμηριωμένων δεδομένων ούτε όμως και σε έναν συναισθηματικά φορτισμένο αγώνα αποκάλυψης της αλήθειας. Αντίθετα ισορροπεί με ταξύ της αναγνώρισης της αμείλικτης βραδύτητας των ιστορικών διεργασιών από τη μία και της επιτακτικής κρισιμότητας του ζητήματος της μνήμης της Shoah από την άλλη. Όπως το έχει διατυπώσει ο Φουκώ: 'Η ιστορική αίσθηση δίνει στη γνώση τη δυνατότητα να επιτελέσει, τη στιγμή ακριβώς κατά την οποία εκτυλίσσεται η γνωστική διαδικασία της, τη γενεαλογία του ίδιου του εαυτού της'.³ Συνοπτικά ο τρόπος με τον οποίο η Ο. Βαρών-Βασάρ συνδυάζει στην αφήγησή της τις ιδιότητες του ιστορικού επιστήμονα και του ενεργού ιστορικού υποκειμένου υποτάσσει τη γραφή της στις διακυμάνσεις των ιστορικών διεργασιών που καλείται να περιγράψει και αντίστροφα.

Αυτή η αλληλοεισχώρηση ιστορίας και εξιστόρησης, επιστημονικής παρατήρησης και ιστορικής δράσης 'παρασύρει' από την πρώτη στιγμή στη δίνη της και τον αναγνώστη. Η 'ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης', καθώς πολ-

3. Foucault, M., *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, Πλέθρον, Αθήνα 2003, σελ. 45.

λαπλασιάζεται επί της πολυπρισματικότητάς της, ανασυγκροτεί και το 'εγώ' της ανάγνωσης ως άλλο από τον εαυτό του: ως ένα ιστορικό 'συλλογικό εγώ' διεσπαρμένο στην κειμενική και ιστορική ετερότητα. Η 'δύσκολη μνήμη' της γενοκτονίας των Εβραίων δεν αναδύεται μόνο στον ιστορικό καμβά που φιλοτεχνεί η Βαρών-Βασάρ, αλλά και ως κάλεσμα προς τον αναγνώστη να την επωμιστεί ως καθήκον. Καθήκον κάθε άλλο παρά εύκολο, καθώς η φρικιαστική πραγματικότητα της εξόντωσης εκατομμυρίων ανθρώπινων ζώων στα εργοστάσια θανάτου της ναζιστικής φονικής μηχανής συνιστά ένα συμβάν οριακό από κάθε άποψη. Η μνήμη του συνιστά μνήμη ενός ορίου, αλλά και όριο της μνήμης, από τη στιγμή που πίσω από τους ηλεκτροφόρους φράχτες του στρατοπέδου δεν δοκιμάστηκαν μόνο τα όρια του πόνου, της βαρβαρότητας, της αξιοπρέπειας και της αντοχής, αλλά τα ίδια τα όρια αυτού που καθιστά τον άνθρωπο ανθρώπινο. Και αυτή η οριακότητα δεν μπορεί παρά να αφορά και τη γλώσσα και άρα τη δυνατότητα της εμπειρίας του στρατοπέδου εξόντωσης να επικοινωνηθεί, να καταστεί μεταδόσιμη και προσλήψιμη. Όπως μας δείχνει η Βαρών-Βασάρ, αυτό είναι το όριο με το οποίο αναμετρώνται όλες οι μαρτυρίες των επι-

ζώντων, καθώς είναι αναγκασμένες να δείχνουν προς 'κάτι' που κείται έξω από τις δυνατότητές τους: μια εμπειρία του αδύνατου, μια εκφορά του ανείπωτου. Η μνήμη της Shoah αποκτά λοιπόν την πλήρη σημασία της μονάχα εντός αυτού του κενού: είναι η ανάμνηση της δυνατότητας του αδύνατου, η ανάμνηση του λεχθέντος άρρητου. Το κέντρο βάρους της μνήμης της ανείπωτης βαρβαρότητας των ναζί βρίσκεται πάντοτε έξω από αυτό που μπορεί να δηλώσει: στην επιτέλεση μιας κάμψης του ορίζοντα διανοησιμότητας της εποχής μας επί του ορίου της που στέκει ήδη παρβασιασμένο. Το κάλεσμα στη μνήμη, που το βιβλίο της Βαρών-Βασάρ μας απευθύνει, μας καλεί ακριβώς σε αυτό: να αφεθούμε σε μια εμπειρία του αδύνατου, μια εμπειρία μετασχηματισμού του ιστορικά προσδιορισμένου εαυτού μας, η οποία θα μας επιτρέψει να τον ξαναβρούμε στο τέλος της διαδρομής ανεπανόρθωτα τραυματισμένο αλλά και θεμελιωδώς αλλαγμένο. Και αυτή είναι η απαραίτητη προϋπόθεση, ώστε η δύσκολη μνήμη που αναδύεται σταδιακά να αποτελέσει την εγγύηση πως τίποτε που προσομοιάζει στη ναζιστική φρίκη δεν θα μπορέσει να ξαναδιεκδικήσει χώρο στο ιστορικό προσκήνιο.

Γιάσων Εύγκης